

جمهوری اسلامی ایران

بسمه تعالی

شورای نگهبان
قائم مقام دبیر

شماره: ۹۶/۱۰۲/۴۳۰۹
تاریخ: ۹۶/۱۱/۲۵
پوست:
طبقه بندی:

رئیس محترم هیأت عمومی دیوان عدالت اداری

باسلام و تحیت

عطف به نامه شماره ۹۰۰۰/۲۱۰/۱۵۵۶۲۳/۲۰۰ مورخ ۱۳۹۶/۰۹/۰۵:

موضوع بند ۱۲ صورتجلسه یازدهمین جلسه شورای برنامه ریزی و توسعه استان مورخ ۱۳۸۵/۱۲/۷ و بندهای ۴ و ۱ صورتجلسه بررسی دفن اموات در آرامستانهای داخل شهر قم مورخ ۱۳۹۱/۱۲/۴، در جلسه مورخ ۱۳۹۶/۱۱/۱۸ فقهای معظم شورای نگهبان مورد بحث و بررسی قرار گرفت و نظر فقهاء به شرح ذیل اعلام می گردد:

۱- جلوگیری از دفن اموات در مکانهایی که برای دفن اموات وقف شده است و یا معد برای دفن اموات می باشد فی حد نفسه جائز نمی باشد.

۲- کسانی که مالک شرعی قبور بوده و این امر شرعاً ثابت باشد منع نمودن ایشان از استفاده از آن قبور و اعطاء قبر معوض به ایشان مجوزی نداشته و فی حد نفسه خلاف شرع می باشد البته اصل تهیه و خرید قبور خصوصاً در مکانهایی که وقف دفن اموات شده است مجوزی نداشته و خلاف شرع می باشد به خصوص این که مزاحم دفن سایر اموات گردد.

لازم به ذکر است که مصوبات مورد شکایت با مسائل مختلف اجوبه الاستفتائات مقام معظم رهبری «مدظله العالی» از جمله سؤالات ۲۱۰۱، ۲۱۰۵، ۲۱۰۷ و ۲۱۱۴ (موجود در نرم افزار اجوبه الاستفتائات ۱۳۹۴) سازگار نمی باشد که به پیوست ارسال می گردد.

محمد رضا علیزاده

قائم مقام دبیر شورای نگهبان

احکام قبرستان

س ۲۱۰۱. به مالکیت در آوردن قبرستان عمومی مسلمانان و ساختن ساختمان‌های شخصی در آن و ثبت آن به عنوان ملک به نام اشخاص چه حکمی دارد؟ و آیا قبرستان عمومی مسلمانان وقف محسوب می‌شود؟ و آیا تصرف شخصی در آن غصب است؟ و آیا تصرف‌کنندگان در آن باید اجرة المثل تصرفات خود را پردازند؟ و بر فرض ضمان اجرة المثل، آن اموال در چه موردی باید مصرف شوند؟ و ساختمان‌هایی که در آن ساخته شده‌اند چه حکمی دارند؟

ج. مجرد گرفتن سند مالکیت قبرستان عمومی مسلمین، حجت شرعی بر مالکیت و یا دلیل بر غصب کردن آن نیست، همان‌گونه که دفن اموات در قبرستان عمومی هم حجت شرعی بر وقف بودن آن نیست بلکه اگر قبرستان از نظر عرف از توابع شهر برای استفاده اهالی جهت دفن اموات و غیره شمرده شود و یا دلیل شرعی وجود داشته باشد که برای دفن اموات مسلمانان وقف شده است، تصرفات شخصی که متصرفین فعلی در آن برای خودشان انجام می‌دهند غصب و حرام است و باید از زمین قبرستان رفع ید کنند و ساختمان و هر چیزی که در آن ایجاد کرده‌اند خراب نموده و آن را به حالت قبلی‌اش برگردانند، ولی ضمان اجرة المثل تصرفات ثابت نیست.

س ۲۱۰۲. مقبره‌ای وجود دارد که عمر قبرهای آن تقریباً به سی و پنج سال می‌رسد و شهرداری آن را تبدیل به پارک عمومی کرده و در دوران حکومت سابق ساختمان‌هایی در قسمت‌هایی از آن ساخته است، آیا نهاد مربوطه می‌تواند ساختمان‌های مورد نیاز خود را مجدداً در این زمین بسازد؟

ج. اگر زمین قبرستان برای دفن اموات مسلمانان وقف شده باشد و یا احداث بنا در آن موجب نیش یا هتک حرمت قبور علما و صلحا و مؤمنین شود و یا زمین از مکان‌های عمومی و مورد نیاز شهر جهت استفاده اهالی باشد، ساخت تأسیسات و همچنین تصرفات خصوصی در آن و تغییر و تبدیل آن جایز نیست و در غیر این صورت آن کار می‌نفسه اشکال ندارد، لکن قوانین مربوطه در این زمینه باید مراعات گردد.

س ۲۱۰۳. زمینی برای دفن اموات وقف شده است و در وسط آن ضریح یکی از فرزندان ائمه (علیهم‌السلام) قرار داد و در این اواخر اجساد تعدادی از شهدای عزیز در آن قبرستان دفن شده است، با توجه به نبود زمین مناسبی برای بازی‌های ورزشی جوانان، آیا جایز است با مراعات آداب اسلامی، در داخل قبرستان بازی کنند؟

ج. تبدیل قبرستان به مکان بازی‌های ورزشی و تصرف در زمین موقوفه در غیر جهت وقف جایز نیست و همچنین هتک حرمت قبور مسلمانان و شهدای عزیز هم جایز نیست.

س ۲۱۰۴. آیا جایز است زائران یکی از فرزندان ائمه (علیهم‌السلام) وسایل نقلیه خود را داخل یک قبرستان قدیمی که در حدود صد سال از عمر آن می‌گذرد پارک کنند؟ با علم به این‌که قبرستان مزبور در گذشته محل دفن اموات اهالی قریه و غیره بوده و در حال حاضر مکان دیگری را برای دفن اموات خود برگزیده‌اند؟

ج. تا زمانی که این کار از نظر عرف، هتک قبور و مسلمانان محسوب نشود و مزاحمتی هم برای زائران مرقد آن

امامزاده(ع) ایجاد نکند، اشکال ندارد.

س ۲۱۰۵. اشخاصی در قبرستان‌های عمومی از دفن اموات در کنار بعضی از قبور جلوگیری می‌کنند، آیا مانع شرعی برای دفن اموات در آنجا وجود دارد؟ و آیا آنها حق دارند از این کار جلوگیری کنند؟

ج. اگر قبرستان وقف باشد و یا دفن میت برای هر فردی در آن مباح باشد، کسی حق ندارد حریمی در اطراف قبر میت خود در قبرستان عمومی ایجاد کند و از دفن اموات مؤمنین در آن جلوگیری نماید.

س ۲۱۰۶. در کنار مقبره‌ای که ظرفیت قبرهای آن تکمیل شده، زمینی وجود دارد که توسط دادگاه قضایی از شخص زمین‌داری مصادره شده و در حال حاضر به شخص دیگری واگذار شده است، آیا استفاده از آن زمین برای دفن اموات با کسب اجازه از صاحب فعلی آن جایز است؟

ج. اگر صاحب فعلی آن کسی است که مالک شرعی آن محسوب می‌شود، تصرف در آن با رضایت و اذن او اشکال ندارد.

س ۲۱۰۷. شخصی زمینی را برای دفن اموات وقف کرده و آن را قبرستان عمومی مسلمانان قرار داده است، آیا جایز است هیأت ائمه آن پول را از کسانی که اموات خود را دفن می‌کنند، بگیرند؟

ج. آنان حق مطالبه چیزی در برابر دفن اموات در قبرستان عمومی موقوفه را ندارند ولی اگر خدمات دیگری را به قبرستان یا صاحبان اموات برای دفن مرده‌های خود ارائه می‌کنند، گرفتن مبلغی به عنوان اجرت در برابر آن خدمات اشکال ندارد.

س ۲۱۰۸. ما قصد داریم مرکز مخابراتی در یکی از روستاها ایجاد کنیم و به همین دلیل از اهالی روستا خواسته‌ایم زمینی را برای ساخت مرکز مخابرات در اختیار ما بگذارند، با توجه به عدم وجود زمینی در وسط روستا برای این کار، آیا جایز است این مرکز در قسمت متروکه قبرستان قدیمی ساخته شود؟

ج. در صورتی که قبرستان عمومی مسلمانان وقف برای دفن اموات باشد و یا ساخت مرکز مخابرات در آن موجب نبش قبر یا هتک حرمت قبور مسلمانان شود جایز نیست و در غیر این صورت اشکال ندارد.

س ۲۱۰۹. ما تصمیم گرفته‌ایم که در کنار قبور شهدای مدفون در روستا سنگهایی به عنوان یادبود دیگر شهدای روستا که در مناطق دیگر دفن شده‌اند، گذاشته شود تا در آینده مزار آنها باشد، آیا این کار جایز است؟

ج. ساخت صورت‌های نمادین قبر به نام شهدای عزیز اشکال ندارد، ولی در صورتی که آن مکان وقف برای دفن اموات باشد، ایجاد مزاحمت برای دیگران در دفن امواتشان جایز نیست.

س ۲۱۱۰. ما قصد داریم که یک مرکز بهداشتی در قسمتی از زمین بانری که در جوار یکی از قبرستان‌هاست بسازیم، ولی بعضی از اهالی اذها می‌کنند که این مکان جزئی از قبرستان است و برای مسئولین تشخیص این که زمین مذکور قبرستان هست یا خیر مشکل شده و بعضی از سالمندان آن منطقه شهادت می‌دهند که در آن زمینی که هدهای مدعی وجود قبر در آن هستند، قبری وجود نداشته است، البته هر دو گروه شهادت می‌دهند که در اطراف زمینی که برای ساخت مرکز بهداشتی در نظر گرفته شده قبر وجود دارد، تکلیف ما چیست؟

ج. تا زمانی که احراز نشود آن زمین وقف برای دفن اموات مسلمانان است و زمین مزبور از مکان‌های عمومی مورد نیاز اهالی در مناسبت‌ها نباشد و ساخت مرکز بهداشتی در آن هم مستلزم نبش قبر و هتک حرمت قبور مؤمنین نباشد، ایجاد آن مرکز در زمین مزبور اشکال ندارد و در غیر این صورت جایز نیست.

س ۲۱۱۱. آیا جایز است قسمتی از قبرستان که هنوز مرده‌ای در آن دفن نشده و خود قبرستان هم وسیع است و کیفیت وقف

آن هم به طور دقیق معلوم نیست، برای استفاده در مصالح عمومی مانند ساخت مسجد یا مراکز بهداشتی برای فرزندان منطقه اجاره داده شود. به این شرط که پول اجاره به نفع خود قبرستان استفاده شود؟ (قابل ذکر است که این منطقه به علت عدم وجود زمین خالی برای ساخت مراکز خدماتی در آن، نیاز به این قبیل خدمات دارد.)

ج. اگر زمین به صورت وقف انتفاع برای خصوص دفن اموات در آن وقف شده باشد، اجاره دادن و استفاده از آن برای ساخت مسجد یا مرکز بهداشتی یا غیره در آن جایز نیست، ولی اگر از قرائن ثابت نشود که آن زمین برای دفن اموات وقف شده و از مکان‌های عمومی و مورد نیاز منطقه برای استفاده اهالی جهت دفن اموات و مانند آن نباشد و خالی از قبر هم باشد و مالک خاصی هم برای آن شناخته نشود، در این صورت انتفاع از آن در مصلحتی از مصالح عمومی اهالی منطقه اشکال ندارد.

س ۲۱۱۲. وزارت نیرو در نظر دارد چند سد آبی و تولید کننده برق بسازد که از جمله آن‌ها سدی در مسیر رود کارون برای ایجاد نیروگاه برق است، تأسیسات اولیه طرح، ایجاد شده و هزینه‌های آن هم تأمین شده است ولی در مرکز منطقه طرح، یک قبرستان قدیمی وجود دارد که قبرهای نسبتاً قدیمی و قبرهای جدید در آن وجود دارد و اجرای طرح هم متوقف بر تخریب این قبور است، حکم این مسأله چیست؟

ج. تخریب قبور قدیمی که جسد‌های موجود در آن‌ها تبدیل به خاک شده‌اند اشکال ندارد، ولی تخریب و نبش قبور غیر مندرس و آشکار کردن جسد‌هایی که هنوز تبدیل به خاک نشده‌اند، جایز نیست، البته اگر اجرای طرح‌های تولید برق در آن مکان ضرورت اقتصادی و اجتماعی داشته باشد به‌صورتی که چاره‌ای جز اجرای آن‌ها نباشد و انتقال از آن مکان به مکان دیگر یا انحراف از قبرستان، کار سخت و مشکل و یا طاقت فرسایی باشد، ایجاد سدّ در آن مکان اشکال ندارد، ولی واجب است قبرهایی که تبدیل به خاک نشده‌اند با پرهیز از تحقق نبش قبر به مکان دیگری انتقال داده شوند هرچند با کندن خاک موجود در اطراف قبر و انتقال آن به مکان دیگر بدون تحقق نبش قبر باشد و اگر در اثناء کار، جسدی آشکار شود واجب است به مکان دیگری انتقال یابد و در آن‌جا دفن شود.

س ۲۱۱۳. زمینی در کنار یکی از قبرستان‌ها وجود دارد که هیچ اثری از قبر در آن دیده نمی‌شود و احتمال دارد که یک قبرستان قدیمی باشد، آیا تصرف در این زمین و ساختمان‌سازی در آن برای فعالیت‌های اجتماعی جایز است؟

ج. اگر احراز شود آن زمین، جزئی از قبرستان عمومی موقوفه برای دفن اموات است و یا از نظر عرف حریم آن محسوب شود حکم قبرستان را دارد و تصرف در آن جایز نیست.

س ۲۱۱۴. آیا جایز است انسان در دوران حیات خود قبری را به قصد تملک بخرد؟

ج. اگر مکان قبر، ملک شرعی دیگری باشد خریدن آن اشکال ندارد ولی اگر جزئی از زمینی باشد که وقف برای دفن اموات مؤمنین است، خرید و نگهداری آن برای خود انسان، چون به‌طور قهری مستلزم منع دیگران از تصرف در آن برای دفن اموات است، صحیح نیست.

س ۲۱۱۵. اگر ایجاد پیاده‌رو در یکی از خیابان‌ها متوقف بر تخریب تعدادی از قبور مؤمنینی باشد که قبل از بیست سال پیش در قبرستان مجاور خیابان عمومی دفن شده‌اند، آیا این کار جایز است؟

ج. اگر قبرستان مذکور وقف نباشد تبدیل قبور به عنوان محل عبور افراد پیاده تا زمانی که مستلزم نبش قبور مسلمانان و هتک حرمت آن‌ها نباشد، اشکال ندارد.

س ۲۱۱۶. قبرستان متروکی در وسط شهر وجود دارد که وقفیت آن معلوم نیست، آیا ساخت مسجد در آن جایز است؟

ج. اگر قبرستان مذکور زمین وقفی و ملک خصوصی کسی نبوده و همچنین از مکان‌های عمومی و مورد نیاز و